

Uvod

Šta ova knjiga nudi?

Ovaj priručnik namijenjen je nastavnicima, edukatorima, onima koji su zaduženi za izradu nastavnih planova, urednicima udžbenika i prevodiocima u državama članicama Vijeća Evrope. Priručnik je moguće prevesti i prilagoditi kako bi zadovoljio posebne zahtjeve unutar svakog obrazovnog sistema.

Knjiga sadrži devet nastavnih jedinki iz oblasti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Nastavne jedinice, od kojih se svaka sastoji od četiri lekcije, namijenjene su učenicima završnog razreda osnovne škole (osmog odnosno devetog, ovisno o obrazovnom sistemu). Svaka jedinka stavlja naglasak na ključni pojam koji se odnosi na obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: identitet – sloboda – odgovornost – sukob – komunikacija – pluralizam – pravila i propisi – ravnopravnost – vlast.

Za svaku lekciju detaljno je opisan niz nastavnih postupaka, onoliko detaljno koliko je moguće. Materijali za učenike dati su u dodatku svake nastavne jedinice, tako da nastavnik ima svu moguću podršku koju mu priručnik može pružiti. Stoga je ova knjiga namijenjena nastavnicima, a ne učenicima. Iskustvo u usavršavanju nastavnika govori nam da pripravnici i početnici u nastavničkom zvanju cijene detaljne opise nastavnih jedinica, ali moguće je i da će iskusniji nastavnici također pronaći neke ideje i materijale koji će biti korisni i na njihovim časovima. I edukatori mogu koristiti ovu knjigu kao priručnik u obučavanju nastavnika u oblasti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Ovo je revidirana verzija priručnika. Prvo izdanje osmišljeno je u Bosni i Hercegovini kao podrška novom predmetu, Demokratija i ljudska prava, koji je u škole uveden 2002. godine. Od 1996. godine Vijeće Evrope učestvuje u obuci nastavnika i njihovih edukatora na polju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kako bi dalo svoj doprinos mirovnom procesu nakon rata. Urednici i autori prvog izdanja su članovi međunarodnog tima edukatora koji su učesvovali u ovom projektu. Osmislili smo program obuke zaposlenih nastavnika i njihovih edukatora, te smo izradili i odgovarajuće materijale, uključujući i prvu verziju ovog priručnika, kako za obuku nastavnika tako i za korištenje u nastavi.¹

Koji je pristup obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?

Osnovni principi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava najbolje se mogu se ilustrirati primjerom. Sloboda mišljenja i izražavanja² osnovno je pravo demokratskog učešća. U sklopu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava učenici bi trebali znati, razumjeti i poštivati pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, te bi trebali znati kako se oni štite prema ustavu njihove zemlje (dimenzija znanja i razumijevanja u procesu učenja). Upravo zbog toga što je aktivno korištenje tog prava neophodno za učešće u demokratskim društvima, učenici također moraju naučiti i vježbati kako debatirati u javnosti (nastavna dimenzija razvoja vještina i sposobnosti). Konačno, sloboda izražavanja i mišljenja leži u osnovi otvorenog, pluralističkog društva. Neslaganje i sukob interesima i mišljenja jesu pravilo, a ne izuzetak. Do neslaganja će uvijek dolaziti i ona se moraju rješavati nenasilnim putem, tj. razgovorom (raspravom, dogovorom, pregovorima – i u javnosti i iza zatvorenih vrata). Otvoreno pluralističko društvo temelji se na nizu pravila i snažnim institucijama putem kojih se ta pravila provode, ali možda još i više na cijelom nizu vrijednosti zajedničkih svim građanima. Te vrijednosti uključuju toleranciju, međusobno uvažavanje, poštivanje pravednog kompromisa, nenasilje te mogućnost rješavanja otvorenog neslaganja i kontroverzi u kojima problemi još nisu do kraja razjašnjeni. Ukoliko iza političkog odlučivanja stoji u snažni konsenzus u pogledu reda i demokratskih vrijednosti, društvo se onda može nositi s visokim stepenom neslaganja u konkretnim područjima. Tada sloboda mišljenja prestaje biti prijetnja efikasnoj vlasti i počinje je podupirati kao sredstvo iznalaženja pravičnih i efikasnih rješenja problema i sukoba.

¹ Za detaljnije informacije o ovom projektu pogledajte prvu knjigu iz ove serije.

² Pogledaj Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, 10. decembar 1948., član 19. i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, 4. decembra 1950., član 10.

Demokratija ima kulturnu dimenziju i u političkoj teoriji se prihvaćala kao nepisani društveni ugovor u kojeg je bio uključen svaki građanin. Svaka nova generacija, stoga, mora razumjeti i podržavati ovaj nepisani društveni ugovor (usvajanje vrijednosti).

Ovaj primjer pokazuje kako obrazovanje za demokratiju i ljudska prava (EDC/HRE) slijedi holistički pristup, uključujući procese učenja u tri dimenzije:

- znanje i razumijevanje (kognitivna dimenzija);
- usvajanje vještina i razvijanje kompetencija;
- usvajanje vrijednosti i stavova.

Ovaj model dimenzija učenja primjenjuje se u obrazovanju općenito, i stoga će biti poznat mnogim čitateljima. Svaki nastavnik zna kako je jak otpor prema kognitivnom učenju, posebno u višim razredima. Kako, stoga, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava (EDC/HRE) odgovara izazovu kojeg predstavlja ovaj holistički model učenja? Drugim riječima, ako je to ono što bi učenici trebali naučiti, što moraju napraviti nastavnici?

Koji su osnovni principi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?

Općenito govoreći, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava spaja te dvije dimenzije učenja stvarajući okruženje koje podrazumijeva učenje u razredu i učenje iz iskustava iz stvarnog života. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zasniva se na skupu od tri didaktička pristupa:

- učenje „o“ demokratiji i ljudskim pravima;
- učenje „kroz“ demokratiju i ljudska prava;
- učenje „za“ demokratiju i ljudska prava.

Ta tri didaktička pristupa obrazovanja za demokratiju i ljudska prava čine jednu integriranu cjelinu. Sva tri didaktička pristupa uključena su u sve što nastavnici rade, čime su obuhvaćene sve tri dimenzije učenja, pri čemu omjer fokusiranja na pojedine oblasti može biti različit. Svakim od tih pristupa detaljnije ćemo se pozabaviti nešto kasnije.

Učenje „o“

Ovaj koncept uključuje građansko obrazovanje kao redovni školski predmet. Učenje „o“ odnosi se na kognitivnu dimenziju učenja. Standardi kognitivnog nastavnog programa obrazovanja za demokratiju i ljudska prava uključuju sljedeće: učenici su u stanju objasniti kako funkcionira demokratija u odnosu na druge oblike vladavine (diktatura, oligarhija); učenici su u stanju objasniti tradiciju i historijat ljudskih prava; učenici mogu pokazati kako su neka od tih ljudskih prava integrisana u njihov državni ustav, čime stiču status ljudskih prava koja su zaštićena snažnim mehanizmina. Nastavni plan, stoga, mora uključivati časove posvećene obrazovanju za demokratiju i ljudska prava i tijesno povezanim predmetima poput historije, sociologije i ekonomije.

Učenje „kroz“

Učenici bi trebali ne samo znati svoja prava u pogledu demokratskog učešća nego ih moraju znati i koristiti. Stoga im je neophodno praktično iskustvo i mogućnosti vježbe u sklopu školskih aktivnosti, a kroz učešće u donošenju odluka gdje god je to moguće i korisno. Na primjer, nastavnici moraju učenicima dati mogućnost da izraze svoje mišljenje kako o temama u razredu tako i o temama koje se odnose na nastavni proces i upravljanje školom. Kada se tumači na taj način, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava nude pedagoške smjernice, a ne striktno nastavni plan, i uključuju cijelu školu, a ne samo nastavnike posebno obučene za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava. Vrijednosti poput tolerancije i odgovornosti uče se kroz iskustvo, pri čemu mnogo toga može ovisiti o nastavnicima – svim nastavnicima svih predmeta – ukoliko se žele ponuditi uvjerljivi uzori. S druge strane, demokratske vrijednosti kao neverbalni način ponašanja same za sebe također nisu dovoljne. Iskustvo u školskoj klupi treba odražavati i biti povezano s kategorijama i sistematičnim načinima razumijevanja (učenje „o“). Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava ovisi o obje dimenzije, a rasprava o tome bi li obrazovanje za demokratiju i ljudska prava odnosno građansko obrazovanje kao predmet u nastavnom planu trebalo zamijeniti obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava kao generalizivanim pedagoškim principom sasvim je pogrešna.

Učenje „za“

Ova didaktička perspektiva odnosi se na veze između iskustva u školskoj klupi i kasnijeg života. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava stoji na stanovištu da je životno iskustvo iz školske klupe važno u smislu opće i političke socijalizacije. Istina je da obrazovanje, uključujući i život u školi, predstavlja jedan podsistem kojim vladaju određene potrebe i pravila, te da iskustva iz tog podsistema nisu direktno prenosiva. Ali, s druge strane, život u školi suštinski predstavlja dio stvarnog života. Mnoga će se iskustva s kojima se učenici susreću u školi ponovo pojaviti u odrasloj dobi, na primjer, pitanja spolne ravnopravnosti, uključivanje u društvo članova drukčijeg etničkog ili socijalnog porijekla, rješavanje pitanja nasilja, preuzimanje odgovornosti, susretanje s nejednakom raspodjelom moći i nedostakom osnovnih sredstava (poput novca i vremena), poštivanje pravila i zakona, te prihvatanje kompromisa. Učenje „za“ odnosi se na značaj obrazovanja za kasniji život. Zadatak nastavnika u svim predmetima jeste da učenike nauče vještinama aktivnog učešća, na primjer, sposobnosti da krako i jasno iznesu svoje mišljenje u javnosti.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava na školu gleda kao na mjesto gdje učenici mogu učiti iz iskustva stvarnog života. Škola je život, a ne mjesto izolovanog akademskog učenja za kasniji život. Škola je mikrodrštvo koje služi kao model društva u cjelini.³ U određenoj mjeri škola može čak postati i model boljeg i demokratskijeg društva, jer članovi školske zajednice mogu u većem obimu učestvovati u donošenju odluka u školskom okruženju nego što bi to bilo moguće izvan njega. Učenje „za“ demokratiju i ljudska prava podrazumijeva učenje kako učestvovati u društvu, dok učenje „kroz“ demokratiju i ljudska prava znači da se to društvo vodi demokratskim principima, gdje se ljudska i dječja prava posmatraju kao pedagoške smjernice. Demokratija se oslanja na političku kulturu koju učenici moraju naučiti kroz iskustvo u školi, te analiziranjem tog iskustva (učenje „o“).

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava ima određene posljedice i po obrazovnu reformu koje se odnose na cijelu školu, uključujući sve nastavnike i direktore, školske administratore i supervizore. Ovaj priručnik, s druge strane, stavlja naglasak na obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao školski predmet. Reforma se sastoji od mnogo malih koraka, a procesi i rezultati razlikuju se ovisno o zemlji i kontekstu. Prvi koraci koji se moraju napraviti jesu u učionici, gdje nastavnici mogu odlučiti šta žele promijeniti. S tog stajališta pitanje metode i sadržaja veoma je važno.

Kako je u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava sadržaj povezan s metodom?

Općenito gledano, učenje je aktivnost koju izvodi učenik. Učenje je aktivni proces koji se razlikuje od učenika do učenika (konstruktivistički koncept učenja). Kako bismo saželi navedeni primjer reći ćemo da učenici samo kroz stalnu vježbu mogu naučiti kako uživati pravo na slobodu izražavanja – „koristi je ili ćeš bez nje ostati“. Nastavnici – ne samo obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nego i drugih predmeta – imaju zadatak svojim učenicima pružiti mogućnost učenja i zadatke koji podupiru taj proces učenja, na primjer, kroz prezentacije, rasprave, debate, eseje, postere, umjetnička djela ili video zapise.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava stoga naglašava metode koje potpomažu proces učenja zasnovan na zadacima, interakciji i saradnji. Dok otkrivaju probleme koji su povezani s određenim zadatkom i samostalno pronalaze rješenja, učenici uče više nego što bi naučili isključivo u okruženju tradicionalnog predavanja, a ujedno postoji veća fleksibilnost u prilagođavanju njihovim individualnim potrebama u procesu učenja. Nastavne jedinice u ovoj knjizi pokazuju kako se učenje zasnovano na izvođenju zadataka može povezati s određenim temama, uključujući i učenje kroz projekte, kritičko mišljenje, debatiranje i rasprave, promišljanje i davanje povratnih informacija. S druge strane, dilema između tradicionalnog načina predavanja i interaktivne nastave predstavlja lažnu dilemu. Dobar nastavni proces uvijek predstavlja kombinaciju i jednog i drugog, kako će pokazati i opisi nastavnih časova u ovom priručniku.

³ Ovaj koncept inspirisan je misliocima poput Dewey-ja (škola kao „embrion društva“) i von Hentinga („škola kao grad“).

Osnovni cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: Učešće u demokratiji			
Učenje	Podučavanje	Metode	Škola
Znanje i razumijevanje Vještine Stavovi i vrijednosti	Podučavanje - o - kroz - za demokratiju i ljudska prava	- izvođenje zadataka, - interaktivna nastava, - saradnja u kombinaciji s - podučavanjem - vođenjem - vježbanjem, - demonstracijom nastavnika	„Škola kao mikrodruštvo“ Iskustvo stvarnog života u školi

Učenje kroz izvođenje zadataka ovisi o raspoređivanju vremena na času. Općenito govoreći, ako nastavnici žele da učenici više toga naprave, moraju manje pričati i oduzimati im manje vremena tokom časa, ali istovremeno biti i fleksibilniji u zadovoljavanju obrazovnih potreba svojih učenika. Izvođenje zadataka i interaktivno učenje zahtijeva pažljivo planiranje i pripremu, te općenito oduzima više vremena od tradicionalnog predavanja. Vjerojatno je to razlog zašto obično prevagne ovo drugo, iako je sada općeprihvaćeno da je prelazak na interaktivnu nastavu neophodan.

Zbog toga se može učiniti besmislenom knjiga za nastavnike, a ne za učenike. Međutim, upravo zbog toga što interaktivna nastava i učenje kroz zadatke pred nastavnike stavljaju više problema, od njih traže da imaju širi spektar uloga te da fleksibilno pristupaju obrazovnim potrebama svojih učenika, ova knjiga zamišljena je kao podrška nastavnicima kao ključnim akterima – jer nastavnik je taj koji mora obezbijediti mogućnosti, zadatke i sredstva pomoću kojih će učenici biti što aktivniji.

Koji je glavni cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?

Demokratski sistemi ovise o aktivnim demokratama. Može se i mora naučiti kako učestvovati u demokratiji. Složenost institucionalnog okvira i problema o kojima se raspravlja zahtijeva minimalni nivo znanja i razumijevanja. Učešće u javnoj raspravi, tj. u takmičenju ideja i organiziranih interesa, zahtijeva vještine kao što su sposobnost govora u javnosti i pregovaranja. Razumijevanje i poštivanje nepisanog društvenog ugovora koji je temelj političke kulture demokratskih društava ovisi o vrijednostima i stavovima kojima je mlada osoba privržena. Glavni cilj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava jeste održati demokratiju živom potičući mlade generacije da postanu aktivni građani. Demokratija ne može funkcionirati bez institucionalnog okvira kojeg štiti ustav. Ali to nije dovoljno. Ona treba biti ukorijenjena u društvo. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava nastoji osnažiti i podržati kulturalnu dimenziju demokratije. Upravo zbog toga je Vijeće Evrope stavilo naglasak na usavršavanje nastavnika u programu obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kako bi podržalo mirovni proces u Bosni i Hercegovini.

Ovaj priručnik je namijenjen nastavnicima učenika u 8. i 9. razredu. Učenje najviše ovisi o onome što učenik već zna ili što je iskusio u životu. Nastavne jedinice u ovoj knjizi, stoga, naglašavaju kulturalnu dimenziju demokratije, dok priručnik za srednju školu (Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, knjiga 4) stavlja naglasak na političku i institucionalnu dimenziju demokratije u društvu i u političkim procesima donošenja odluka.⁴

⁴ Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava može se predavati bilo kojoj starosnoj grupi, pod uslovom da se nivo stručnosti i iskustva učenika uzme u obzir. "Priručnik za obrazovanje o dječjim pravima" (Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, knjiga 5) pokazuje raspon didaktičkih pristupa od uzrasta vrtića do 8. razreda.

Evropski pristup obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Ovaj priručnik odražava evropski pristup obrazovanju za demokratiju i ljudska prava koristeći se doprinosima koji proizlaze iz širokog spektra izvora. Ideju i prvu verziju ove knjige razvili smo u Bosni i Hercegovini, te su mnogi instruktori i nastavnici učestvovali u raspravi i recenziranju. Autori i urednici ovog priručnika predstavljaju pristupe nastavi i tradicije u Velikoj Britaniji, Belgiji, Švicarskoj i Njemačkoj. Dok smo pripremali izmijenjenu verziju, podršku su nam pružile gospođe Olöf Olasfdottir i Sarah Keating-Chetwynd iz Vijeća Evrope, te Sabrina Marruncheddu i dr. Wiltrud Weidinger (Međunarodni projekti u obrazovanju (IPE), Zurich). Angela Doul, iz Vijeća Evrope, pročitala je našu konačnu verziju. Crteži g. Petija Wiskemanna dodaju značenje tekstu koji se ne može izraziti riječima. Želimo zahvaliti autorima, ilustratoru, recenzentima i lektorima na njihovom doprinosu i podršci. Posebno smo zahvalni g. Emiru Adžoviću, koordinatorskom Vijeća Evrope u Sarajevu, koji se brinuo o nama tokom svih projekata obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Bez njegove saradnje od početka projekta ova knjiga nikad ne bi bila napisana. Također želimo zahvaliti gđici Heather Courant na njenom strpljenju u pripremi naših putovanja, osiguravanja viza i dogovaranja sastanaka. Zahvalni smo svim našim partnerima u ovom uistinu evropskom projektu.

Strasbourg, april 2008.

Rolf Gollob (Zurich, Švicarska)

Peter Krapf (Weingarten, Njemačka)